

ქართული მწიგნობრობის ისტორიილა

ქართული წიგნის მალასიის 40 წლის არსებობის გამე.

გრიგორ ვასილის ძე ჩარკვიანი.

აღწერილი და გამოცემული

ზ. ჭიჭინაძისაგან.

უანი 2 მან.

თბილისი

სტამბა დავ. პიტნაძისი

1919

33958

ქართული მწიგნობრობის

ისტორიიდან

ქართული წიგნის მალაზიის 40 წლის არსებობის შესრულების
გამო.

I.

მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგიდან ქართველი ერისთვის დადგა მეტათ მძიმე და შავი დღეები, რასაც რუსეთის მთავრობა გვპირდებოდა და რის პირობასაც გვაძლევდნენ, იგინი მერე გავვიმტყუნდნენ და როცა ფეხი შემოდგეს საქართველოში და მერე ცოტათი რომ ნიადაგი გაიმაგრეს, ამის შემდეგ მათ თვისი პირობა დაარღვიეს და ნაცვლათ სიკეთის და დახმარების, მტრობა მომართეს, ქართველ ერს დევნა დაუწყეს. ქართველ ერის გადაგვარებას, ანუ გარუსების ცდას მიეცნენ, ამიტომ ქართულ მწიგნობრობას და ისტორიასაც სასტიკი ცენზორი დაუნიშნეს.

რუსეთის მთავრობამ თავის საწადელს მიაღწია, საქმე ისე მოეწყო, რომ ქართველნი თვითვე მოიძულეებდნენ ქართველს ენას, ქართულ წიგნის კითხვას და თვით ქართველნი უკრძალავდნენ თვის შვილებს ქართული ენის სწავლებას, თვით სკოლებშიაც სთხოვდნენ უფროსებს, რომ ჩვენ შვილებს ქართულს წერა-კითხვას ნუ ასწავლითო.

ზოგჯერ გზავდათ ფრთხილად იტყოდა ხოლმე: რომ ქართულ-

ლი ენა და წიგნი ჩვენს დროს დიდს ძაგებას იყო მიცემულიო; ქართული წიგნი გლეხებისა იყო და თავად-აზნაურებისა კი რუსულიო.

ზოგეტი ვახტანგ ორბელიანს იტყოდა, რომ ჩვენი ნათესავე-ბი სულ იმას გვეუბნებოდენ. რომ ქართულ ენის სწავლას თავი დაანებეთო, ქართული ენა გლეხების ენა არისო, ჩვენი კი რუსულიო, ამიტომ ლექსების წერას და კითხვასაც კი სასტიკათ გვიკრძალავდენო.

ადრინდელი „ცისკრის“ რედაქტორი ივანე კერესელიძეც ასევე ამბობდა, როცა მე 1857 წ. „ცისკრის“ გამოცემა განვაახლეო. მრავალნი დამცინოდენ და მეუბნებოდენ: „შე საცოდავო, ეგ ქართული „ცისკარი“ შენ პურს არ გაქმევს, მშვიერი მოკვდები, ქართულ ენას და წიგნს ვინ რა თავში იხლის, რომ შენ „ცისკარს“ ბეჭდავო. აბა ვილა კითხულობს ქართულათ და ვილა ლაპარაკობსო. ასეთივე ცნობის მაგალითია ილია ჭავჭავაძე, როცა ის 1820—1830 და 1840 წლის ქართველობას ასე აყვედრის:

„თქვენ არ ხართ ისა, რომ ღვიძლი ენა,
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაკვეთათ,
შიშით არც კარში და აღარც ხალხში,
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენათ“.

მეცხრამეტე საუკუნეში ასე მიფრინავდენ დღენი და მით ქართული ენა და წიგნიც დღითი-დღე ეძლეოდა სასტიკ დევნას და მოსპობას.

ქართული ენა გმობილ იქმნა ქართველთ თავად-აზნაურთ ოჯახებში.

ქართული ენა ჰგმეს ქართველთ განათლებულ (თუ კი ეს იყო სადმე) მოქალაქე და გლეხებმაც, გარუსების მხრით ამათ უფრო წინ გაუსწრეს თავად-აზნაურებს. ესენი უფრო სასტიკათ უკრძალავდენ თავიანთ შვილებს არამც თუ ქართული წიგნის კითხვას, არამედ ლაპარაკსაც კი. მოქალაქენი და გლე-

ხნი ეტყოდნ ხოლმე თავის შვილებს: „ქართულს ნუ სწავლობთ, თორემ მზეს დაგიბნელებთ“. ასევე სხვა სიტყვებს ხმარობდნ.

ზოგჯერ ღავით გივიშვილმა მიამბო: სკოლაში ქართული წიგნების კითხვას მე ძლიერ მივდევი, ჩემს მშობლებს ამაზე ჯავრი მოსდიოდათ. ამიტომ ამათ სკოლიდამ გამიყენეს და შტაბში რუსის პისრებს მიმბარეს, რომ ეგები იმათთან რუსული ხსწავლოს და ქართულს თავი დაანემოსო, ჩემს დედამამას გარდა, სხვანიც ასევე იყვნენ მაშინ დაშხამულებიო.

ასეთისავე უკუღმართობის ცნობა არის ის, რომ ქართველები თავიანთ უკუღმართობით იმ ბოროტ წერტილამდის მივიდნენ, რომ ქართველებს თვითვე ეთაკილებოდათ ქართული წიგნის კითხვა, ნამეტურ ქართული გაზეთის მკითხველებსაც კი მასხარათ იგდებდნ. ასეთი დაშხამული შეხედულობა ქართველებს ცხადათ ემჩნეოდათ თვით ისეთ დროსაც, როცა თფილისში 1856 წელს პირველათ ქართული გაზეთი „დროება“ გამოიცა. ვინცკი ამ ქართულ გაზეთსა იღება და ხელში ის რომ დაენახა ვისმეს, სიცილს დაუწყებდნ. მასხარობით, რომ ქართულ გაზეთს კითხულობსო.

II

ამ ბოროტი გარემოების სასტიკი წინააღმდეგი იყო იმავ დღიდან გაზ. „დროება“ თავის დაარსების დღიდანვე. ამაზე წინეთ ჟურ. „ცისკარი“ 1857 წლიდან, თავის შინაურის მიმოხილვით, ყველას იმას შესტიროდა და ეხვეწებოდა, რომ ქართველებო, შეიყვარეთ ქართული წიგნების კითხვა, ისწავლეთ თქვენი დედა ენა, ნუ ივიწყებთ დედა ენას და იკითხეთ ქართული წიგნებიო. სწორეთ ეს გარემოება იყო იმის მიზეზი, რომ 1860 წლებში „ცისკარში“ აკაკიმ შემდეგი ლექსი დაბეჭდა:

„ქართულზედ რომ ხელს იღებენ,
ველარც რუსულს ახერხებენ,

ქართულ ენას არათ ხდიან,
შვილებს კარგათ არა ზრდიან,
ტრედიაკოვსკის აქენ
და რუსთველს კი დასცინიან“.

და სხვანიც ასეთი სიტყვები, ასევე ამ გარემოების სასტიკი წინააღმდეგი იყო ჟურ. „მნათობი“ 1869 წლიდამ, ჟურ. „კრებული“ 1871 წ. რომელთა ხელის მომწერთა რიცხვი 200-ზე ზევით არ აღემატებოდა, ასევე იყო ამის წინააღმდეგი ზეა გამოცემანიც კი, მაგალითებრ როგორიც იყო „სასოფლო გაზეთებიც“ და „გუთნის დედა“ 1865 წ.

ამ გამოცემათა მეთაურნი გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკოლოზ ნიკოლაძე და ბევრნიც სხ არი ასეთნი. ამასთანავე არ შეიძლება არ დავასახელოთ ქართველთ კათოლიკეთაგან სტეფანე ზარაფოვი, და სტეფანე მელიქიშვილი, გამომცემელნი გაზ. „დროების“ და ბევრნიც სხვანი ასეთნი და ნამეტურ კირილ ბეჟანის ძე ლორთქიფანიძე. რომელმაც ქართული მშვენიერი წიგნი „ჩონგური“ პეტერბურგში გამოსცა 1866 წ. სტუდენტობის დროს და მიხ. ბეთანელი, რომელმაც ილ. ჭავჭავაძის მოთხრობა „კაცია ადამიანი“ პეტერბურგში დაბეჭდა ცალკე წიგნათ 1868 წ. „ჩონგურში“ მოთავსებული იყო საუკეთესო ლექსები ქართველის პოეტებისა.

ეს მშვენიერი წიგნები პეტერბურგში გამოიცენ სწორეთ იმ დროს, როცა საქართველოში მთელი წლის განმავლობაში ორნაირი წიგნი არ გამოვიდოდა ხოლმე.

თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოში რაც იბეჭდებოდა, ისიც აწი იყიდებოდა და მთელი წლობით გამოცემლების სახლში ეყარა და ღებებოდა გაუსყიდავი, ან საიღამ როგორ რა უნდა ვასყიდულიყო, როცა ქართულ წიგნს გარდა, ქართული ენა იღვევებოდა თვით სასწავლებლებში და ქართულს ეკლესიაშიც კი. რუსის ეგზარხოსებმა 1818 წლიდამ ქართულს ენას ეკლესიაშიც კი დაუწყეა დევნა, ჩი-

ნებით, ორდენებით და კამილაკებით შეისყიდეს თვით ქართული სამღვდლოება და თვით ამ სულის მამებსაც კი აგმობინეს ქართული ენა ქართულს ეკლესიაში. თვით იმ სულის მამებმაც კი დაიწყეს ქართულს ეკლესიებში ქართულის წირვა-ლოცვის მაგიერ სლავიანურ-რუსულათ შესრულება.

ჩვენი ძველი მღვდლები ისე გარუსდნენ, ისე გადაგარდნენ, რომ თვით იგინივე უწყობდენ ხელს და სცდილობდენ ეგზარხოსების სასიამოვნოთ, რომ ქართულის მაგიერ რუსულათ ეწირათ. ამიტომაც იყო, რომ თვით ქართველი ეპისკოპოსნიც კი ყოველთვის რუსულათ სწირავდნენ: სიონში მთელი წლის განმავლობაში ერთათ-ერთი მხოლოდ 14 იანვარს, წმ. ნინოობას სწირავდენ ქართულს ენაზედ. სიონში ქართულს ენაზედ სახარებას აღდგომას და დიდ ხუთშაბათსაც კი არ კითხულობდენ. თფილისში უმეტესათ ქართველ მიცვალებულებს რუსული წირვის შესრულებით ასაფლავებდენ, რუსულათ აქორწინებდენ, ყველაფერს რუსულათ ასრულებდენ.

ა' ე და ამ გვართ ქართული ენა რუსის მთავრობისაგან იღვენებოდა სკოლაში, ეკლესიაში, შინათ და გარეთ, ქართული წიგნების ხსენებაც კი აღარსად იყო.

III

აი ასეთ დროს, ასეთ ერსა და ქართულ ენის გმობის ხანას, არაფერი ქართული წიგნები არ იყო და რაც იყო, ისიც მთელს თფილისში მათი პოვნა და შოვნა ძრიელ ძნელი იყო და სანთლით საძებარი. მთელი თვეები უნდა გველოთ და იაკობ გოგებაშვილის პატარა ანბანის მეტს სხვას ვერას იშოვნინდით. ამ შავ-ყამ ნისლით მოცულ დროთა ქართველთა შეგნებულთა მამულისშვილებს ყველას გული ბოდმით ჰქონდათ აღვისილი. ამ უბედურების დროს, თფილისში გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანმა განიზრახა ქართული წიგნის მალაზიის გახსნა, რათა ამ მალაზიას შეეკრიბა ერთათ ქართული წიგნები. აქას გარდა ხანდახან გამოეცა ქართული სახალხო წიგნები და მის საშუალებით ქართველის ხალხისთვის გაეადვილებინა ქარ-

თული წიგნების მოპოვების საქმენი, ამ ხერხით მისცემოდა ქართულს წიგნების გავრცელება ქართველს ერში.

ასეთ კეთილ განძრახვასა და წადილს წინ ელობებოდა ის გარემოება, რომ მაშინ ნება-რთვის აღება ძნელი იყო, წიგნის მალაზიისა, მიუხედავად ასეთის სიძნელის, გრიგორ ჩარკვიანმა მაინც გაბედა და მთავრობას თხოვნა მისცა ქართულ წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის აღებისათვის. მცირე ხნის შემდეგ მთავრობისაგან გრ. ჩარკვიანმა უარი მიიღო. ამ გვართ ჩაიფუშა კეთილი საქმის განძრახვის სისრულეში მოყვანის თავღარიგი. აქ ამისთვის ვიტყვი შემდეგ:

მაშინ ქართული წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის აღება და ქართული ჟურნალ-გაზეთების გამოცემის ნებართვის აღების საქმენი ისეთი ძნელი იყო და იშვიათი, რომ მასზედ ძნელი სხვა აღარაფერი იქნებოდა, როცა კი მოხდებოდა ესა და ვინმე რამე გამოცემის, ან წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვას მიიღებდა, იმას ყველა მცნობნი და მეგობრები დიდის სიხარულით მიულოცავდნენ, რომ „დემკრთმა კადირისა და სუსარაჟა ადჟიფა“. ასეთი ძნელ საქმეთ იყო მაშინ გამხდარი ბორბოტი მთავრობისაგან.

ამიტომაც გრ. ჩარკვიანი ძრიელ დაღონებული იყო ამაზედ. ერთხელ ასე დაღონებული გორგონის ქუჩაზედ, შეხვალა იაკობ გოგებაშვილს, ამას უამბო წიგნის მალაზიის გახსნის ნებართვის შესახებ უარის მიღება. იაკობ გოგებაშვილიც დაღონდა, მერე ამან რჩევა მისცა ასე; მე ვნახამ ილია ჭავჭავაძეს, მას მოველაპარაკებ დღეს, ხვალ შენ წადი და ნახე, დაავალე დახმარება და ის მოგიხერხებს უსათუოდ.

მერე დღეს გრ. ჩარკვიანი ვიახლათ ილია ჭავჭავაძესთან და უამბო თავის დარდი და ქართული წიგნის მალაზიის გახსნის საქმეობა. ილია ჭავჭავაძემ მოისმინა დავალება და დაპირდა გრ. ჩარკვიანს, რომ მე ვნახამ მთავარმართებლის ხელქვეითს, მოველაპარაკებ და საქმეს მოგიწყობო. ერთი კვირის შემდეგ შემოიარე ჩემთანაო. გრ. ჩარკვიანი გახარე-

ბული წამოვიდა. ყველას იმედი მოგვცა, რადგანაც რასაც ილია ჭავჭავაძე იტყოდა, ის უთუოთ შესრულებულიც იქნებოდა, რადგანაც იმ დროს მთავარმართებლის ხელქვეითი მართველი ლენერალ სტაროსელსკი იყო, ილია ჭავჭავაძის ქვისლი გახლდათ.

ერთი კვირის შემდეგ გრ. ჩარკვიანი გიახლათ ილია ჭავჭავაძესთან. ილია ჭავჭავაძემ უამბო გრ. ჩარკვიანს, რომ მე ვნახე მთავარმართებლის გამგე, მოველაპარაკე და თან დავავალე. იგი შემპირდა, რომ დავალებას შეასრულებს. ეხლა შენ შეიარე და ნახე, გაახსენე ჩემი დავალება და პასუხს მიიღებო, მეორე დღეს გრ. ჩარკვიანი გიახლათ მთავარმართებლის გამგეობაში. იქ მთავარმართებელი მოველაპარაკა გრ. ჩარკვიანს და ბოლოს უთხრა, რომ თხოვნა შემოიტანე ახლათაო.

მეორე დღეს გრ. ჩარკვიანმა თხოვნა მიართვა. თხოვნა მიიღეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ, შეიარა გრ. ჩარკვიანმა და 1878 წ. 10 მარტს, მიიღო უკვე ნებართვა ქართულის წიგნის მაღაზიის გახსნისა, რის გამოც დიდათ უმადლიდა ილია ჭავჭავაძეს.

ამ სიხარულის დროს, მე და გრ. ჩარკვიანი შეაფხანადგლით წიგნის მაღაზიის გასახსნელათ. ჩვენი შეამხანაგების შემდეგ, გრ. ჩარკვიანიც შეუდგა წიგნის მაღაზიის გახსნის სამზადისს. ბ. ჩარკვიანმა მალე მაღაზია დაიკავა ქაშუეთის ეკლესიის მამულში, ალექსანდრეს ბაღის შუა ალაგას და ამავე წლის ივლისის თვის განმავლობაში ჩვენ უკვე მაღაზიაც გავხსენით. ამ გვართ გვეღირსა ქართული წიგნის მაღაზიის ნებართვის აღება და მოვესწარიით მაღაზიის გახსნასაც.

მაღაზია მოვაწყეთ ისე, რომ მთელი წიგნის მაღაზიის ყაფაზები ჩვენ სულ ქართული წიგნებით გავავსეთ, აქ, ჩვენ გვქონდა ყველა ძველი და ახალი გამოცემანი, ჟურნალები და გაზეთებიც კი, სულ ყდებში ჩასმულები და საკითხავათ გამზადებულნი, რასაც გრიგორ ჩარკვიანი და მეც აღრიდანვე ვაგროვებდით. დაბეჭდილ წიგნებს გარდა მე მქონდა დიდი

ძალი ძველი ქართული ხელთნაწერი წიგნები. მათში ზოგი პერგამენტზედ ნაწერიც იყო. ყველა ეს წიგნებიც ამ მალაზიაში იქმნა ჩემგან მიტანილი, მალაზია იქმნა ლამაზათ და სუფთათ მოწყობილი, გარედანაც ჰქონდა კარგი საუწყებელი ცნობა, რასაც ზედ ეწერა შემდეგი ქართული წარწერა: „ქართული წიგნის მალაზია გრიგორ ფასილის ძე ჩარკვიანისა“.

ამ მალაზიის გახსნას მაშინდელი ქართული ორი გაზეთი „დროება“ და „ივერია“ დიდის სიხარულით მიეგება. ასეთივე სასიხარულოს პატივისცემით მიეგება მთელი ქართველი ერი და ნამეტურ თფილისისა ქართველობა. მალაზიის გახსნის დღიდანვე ჩვენთან თითქმის მუდამ დღე მობრძანდებოდენ ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, პოეტი რაფიელ ერისთავი, ალექს ყაზბეგი, ნიკოლოზ ლოლობერიძე, სერგეი მესხი და ასევე სხვანიც მრავალნი, თითქმის თფილისის ყველა ქართველთ მოღვაწენი, მწერლები და მოწინავე კაცები.

მალაზიაში მე ვიყავ და ვაწარმოებდი გრ. ჩარკვიანი კი სხვაგან მსახურობდა. ის მუდამ დღე მოდიოდა მალაზიაში და ჩვენ სადილიც ერთად გვქონდა.

ამ მალაზიამ მალე მოიპოვა დიდი მნიშვნელობა და პატივისცემა. დავსძენთ აქ არა ქებით, რომ აღ. ყაზბეგმა ამ მალაზიის არსებობის წყალობით აიღო კალამი ხელში. ამ გარემოების საფუძვლათ ჩვენ ის გარემოება მიგვაჩნია, რომ მაშინ ჯერეთ ჩვენი წერა-კითხვის გამგეობა. თავის სამკითხველო და წიგნის მალაზიით ჯერეთ გცნობილი არ იყო. ამიტომაც თფილისელი ქართველების მოწინავე პირნი ამ მალაზიაში თითქმის მუდამ დღე დაიარებოდენ და საუბარს მართავდენ ქართულს მწერლობაზედ და მის აღორძინების საქმეებზედ.

აქ თითქმის კამათი, სჯა და ბასი დილიდამ ლამის 10 საათამდე და ხან უფრო გვიანამდისაც გასტანდა ხოლმე. ასეთ სჯასა, ბასსა და კამათში ყოველთვის მხურვალე მონაწილეობას იღებდენ შემდეგი პირნი:

დიმიტრი ბაქრაძე, ცნობილი ისტორიკოსი, სჯა და ბასს

მართავდა საქართველოს ისტორიის შესახებ.

რათიელ კრისტაფი. საუბარს მართავდა ძველსა და ახალს ქართულ პოეზიის შესახებ. ამ დროს დასწერა მან თავის ისტორიული პოემა „ასპინძის ომი“. ამ მაღაზიაში სჯა-ბაასის შემდეგ მან თავის პოეზიას კილო შეუცვალა.

იაკობ სვიმონის ძე გოგებაშვილი. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ყოველთვის ქართულ ენაზე კარგი სახელმძღვანელი წიგნების ბეჭდვის საჭიროებაზე.

შეტრე უშიკაშვილი. ამის საუბრის საგანი იყო ძველი ქართული წიგნების გამოცემაზე, ძველი წიგნების შეკრებაზე.

ალექსანდრე უახუევი. ამის საგანი იყო სჯა ქართულს თეატრზე და ქართულს პიესებზე, რადგანაც ეს ამ დროს სულ პიესებს სწერდა. აწინდელი ყველა მისი მოთხრობები სულ პიესებათ ჰქონდა ნაწერი. მერე ეს პიესები გადააკეთა მოთხრობებათ.

ნიკოლაზ ბესარიანის ძე დოდბერიძე. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ქართული წიგნების გამოცემის გამრავლება და ამის საშუალებით მაღაზიის ფეხზე დაყენებაზე.

კირილე ბუქინის ძე ჯორჯიჯანიძე. ამის ლაპარაკის საგანი იყო ქართული წიგნების ლამაზათ გამოცემა და მით ქართული წიგნების გამშენება.

ხანდისხან მობძანდებოდა ნიკოლოზ ნიკოლაძეც, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი და ანტონ ფურცელაძე.

ახალგაზრდებთაგან დაიარებოდნენ იმ დროის ყველა ახალგაზრდა მწერლები და პოეტები. ვაჟა ფშაველას ბინა თითქმის ამ მაღაზიაში იყო. ბევრი გ. ქორების დროს აქვე აფარებდნენ თავს და იოლათ მიდიოდნენ.

ასე და ამ გვართ ამ მაღაზიას მთელს ქართველობაში დიდათ გაუვარდა სახელი, ისე გავრცელდა ხალხში ამ მაღაზიის ქება, რომ ერთ დღეს აქ გაიხლენენ იმ დროის სამი ქართველი გამოჩენილი გენერლები. ესენი გახლდნენ: პოეტი გრიგოლ ორბელიანი, იმ დროის მთავარმართებლის ხელქვეით

ლევან ივანის ძე მელიქიშვილი და ყაზახთა ატამანი გიორგი სიმონის ძე ერისთავი. ესენი მაღაზიაში კარგა ხანს დარჩნენ, ილაპარაკეს ბევრი, 'მეაქეს მაღაზიის დაარსება და ინატრეს ამ მაღაზიის წარმოება და აღორძინება. პოეტმა გრიგოლ ორბელიანმა ღმერთს მადლობა შესწირა, რომ ქართული წიგნის მაღაზია გაიხსნათ. მერე დიდის მადლობით და თავაზით გაგვ-შორდნენ იგივე.

ხშირათ მობრძანდებოდა ყოვლად სამღვდელო აღექსანდრე ეპისკოპოზი, რომელაც აღცაცებული იყო ქართული წიგნების ბეჭდვის აღორძინების საქმეებით.

ასეთ პირთა გარდა, მაღაზიაში ერთობ ხშირათ და მრავლათ იწყეს სიარული იმ დროის სემინარიის, გემნაზიის და ასევე თფილისის სხვა დასხვა სკოლების უფროს მოწაფეებმაც. ყველა ამ მოწაფეებს ახალისებდა ის გარემოება და პირობები, რომ მაღაზიაში დაცული იყო ყველა ძველი ქართული ჟურნალები და წიგნები, რომელთაც იგინი დიდის ხალისით თხოულობდნენ, შინ მიჰქონდათ და კითხულობდნენ. ასეთის იშვიათის წიგნებისათვის აქ მოდიოდნენ არამც თუ მოსწავლე ახალგაზრდები, არამედ ხნიერნიც კი და ისეთნიც, როგორც გახლდათ პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, ანტონ ფურცელაძე და ასევე სხვანიც ბევრი. ვისაც კი რამე ძველი ჟურნალი მოუუნდებოდა, იგი უსათუოდ აქ უნდა მოსულიყო, სხვაგან ვერსად რას იშოვნოდა. ასეთის სამსახურით ამ მაღაზიამ ცხადათ აღბეჭდა თავისი მაღალი მნიშვნელობა.

აღსანიშნავია აქ ის გარემოებაც, რომ ხსენებულ პირთა გარეშე, ამ მაღაზიის არსებობით დიდათ სარგებლობდნენ ქართველი მუშები, ხელოსნები და ნამეტურ ამათი წვრილი შეგირდები, რუმელნიც ამ მაღაზიის საშუალებით ადვილათ შოულობდნენ საკითხავს წიგნებს. ვისაც ფული არ ჰქონდათ, იმას უფულოთაც ვაძლევდით საკითხავს წიგნებს, ზოგსა ჩუქებით. მუშებსა და ხელოსნებს გარდა ამავე მაღაზიიდან კარგათ სარგებლობდნენ თფილისში მცხოვრები ვაჭრები და მოქალაქენი,

რომელთაც ქართული წიგნები და ჟურნალები სახლში მიჰქონდათ და კითხულობდნ.

ეს მალაზია იყო ისეთი განძი და ისეთი საღარო ქართველის ერისათვის, რომ ვისაც სურდა ქართული მწიგნობრობის გაცნობა, ის რომ აქ მოსულიყო და დაეწყო სიარული და კითხვა, იგი ამ მალაზიის არსებობის საშუალებით მთელს ქართულს მწერლობასაც გაიცნობდა. გრიგორ ჩარკვიანის ცდას, როგორც ამშვენებს ამ მალაზიის არსებობა და მისი შრომა და ამაგი, ისევე იგი საპატიო გახლავსთ იმითაც, რომ გრ. ჩარკვიანმა ქართული წიგნების გამოცემა დაიწყო ამ მალაზიის გახსნის წინეთ.

1875 წ. გრ. ჩარკვიანმა გამოსცა ცალკე წიგნათ „თამარ ბატონიშვილი“, ისტორიული რომანი გრ. რჩეულოვისა, რასაც მაშინ ერთობ კარგი გავლენი იქონია ქართველს საზოგადოებაზედ. ამის შემდეგ რაკი 1878 წ. ქართული წიგნის მალაზია დავაარსეთ, ამიტომ გრ. ჩარკვიანმა ამავე წელს გამოსცა სხვა და სხვა ქართული წიგნები. აქ ავღნიშნავთ მარტო ერთ გამოცემას. ეს გახლავსთ ქართული სიმღერები, ნოტებზედ გადაღებული და გამოცემული 1878 წ. ბოლოს, რომელს ნოტებსაც ასე აწერია სათაური: „სახალხო ხმები, ყმაწვილებისათვის გადაღებული ნოტებზედ, ერთ, სამ და ოთხ ხმათ, მიხ. შაჭავაძისა, გამც. გრ. ჩარკვიანისა 1878 წ.“.

ესეც პირველი მაგალითი იყო მაშინ და მასთანვე სამაგალითო, რომ ღარიბმა მალაზიამ შესძლო ამ ნოტების გამოცემის ხარჯის ატანა, საყურადღებოა კიდევ ის გარემოება, რომ ამ მალაზიის გახსნის დღიდან წიგნების გამოცემას მოუხშირეს არსენ კალანდაძემ, ექვთიმე ხელაძემ, მ. ახაბტელოვმა, სერგ. მღივანოვმა, აღ. თუთაევმა, დავ. გივიშვილმა, გ. სკანდაროვმა, „ყარამანიანის“ გამომცემლებმა, პეტრე უმიკაშვილმა, მე და სხვებმაც. წიგნების გამოცემა ისე წავიდა წინ და ისე წახალისდნ მრავალნი, რომ 1878 წ. შუა რიცხვს, ქართული წიგნების რიცხვის სულ 50 ნაირი იქნებოდა. ამ წლის გასულს

100 ნაირს წიგნს გადააქაზა. ამას აჩენს თვით ამავე წელს გრ. ჩარკვიანის მიერ გამოცემული ქართული წიგნების კატალოგი, რომელსაც ასე აწერია ზედა პირზედ: „ქართული წიგნის მაღაზია, ქაშუკაის ეპიკლეასის ქვემო დეკანოზებში № 2 გრიგორ ჩარკვიანისა 1878 წ.“. ამ კატალოგიდამ სჩანს, რომ 1878 წ. გასულს, ქართულს ენაზედ 105 ნაირი წიგნი ყოფილა უკვე. გრ. ჩარკვიანმა არც შემდეგ დროს დასტოვა წიგნების გამოცემა. ამანების ანუსხვას არ შევეუდგებით, დავასახელებთ მის მთავარ საქმეებს, რაც უფრო საყურადღებოა.

1881 წ. მან გამოსტა კედლის და ჯიბის კალენდარი, რაც პირველი მაგალითი იყო ქართველებში. შემდეგ ამის გრ. ჩარკვიანმა ქართულ სასტამბო საქმესაც მოჰკიდა ხელი და მალე სტამბაც გაიჩინა, რომლის ამხანაგები იყვნენ ალ დარევიჩი, არსენ კალანდაძე და წიგნის მაღაზიაში კი ანთ. ჯუღელი და მე. ამავე დროს გრ. ჩარკვიანის მეთაურობით დაარსებულ იქმნა ქართული წიგნების გამომცემელი ამხანაგობა, რომელმაც რამდენიმე ხანი იარსება და რამდენიმე წიგნიც გამოსცეს საამხანაგოთ. ამის სტამბის ისტორია რადგანაც ჩვენს წიგნში *ვაქვს აღნუსხული, ამიტომ აქ ამაზედ მოკლეთ მოვსკრით.

გრიგორ ჩარკვიანის სტამბამ კარგა ხანს იარსება. 1905 წელს, რევოლიუციის დროს, გრ. ჩარკვიანი რამდენჯერმე დაპატიმრებულ იქმნა, ერთხელ გადასახლებულიც თფილისიდან სხვაგან. ამიტომ მეტი გზა არა ჰქონდა, სტამბის საქმეს უნდა გამოსთხოვებოდა, რადგანაც საოჯახო და ცოლშვილის საქმეც ამძიმებდა მას. გრ. ჩარკვიანი დასახლეულ იქმნა 1901 წ. მეუღლე ამათი გახლდათ, აწ განსვენებული ჩივიანის ასული. სამწიგნობრო საქმეებში ეს ქალიც დიდათ უწყობდა ქმარს ხელს, და თანაუგრძნობდა ყველაფერში, სტამბის მუშავობაშიაც შეველოდა. იგი გარდაიცვალა 1916 წ.

გრ. ვას. ჩარკვიანს თავის მამაბაბუელი მამული ავლაბარში ჰქონდა. რადგანაც ეს მამული მისთვის შორს იყო, ამი-

ტომ მან ეს მამული გაყიდა და მის ნაცვლათ იგი გადასახლდა დიდუბის მახლობლივ, რკინის გზის ახლოს, რასაც შემდეგ ეწოდა „ნაძალადევი“. ამ კუთხეში ფეხს იდგავდა და სახლდებოდა რკინის გზის სახელოსიო მუშები და ხელოსნები, რომლებთანაც დაახლოვება და დამეზობლება გრ. ჩარკვიანსაც დიდათ ენატრებოდა.

ნატვრა აქ მას ჩინებულათ აღუსრულდა. ამ კუთხეში თანამემამულეთა ქართველთა წინაშე სამოქმედოთ ახალი ასპარეზი გადემალა. როგორც გრიგორ ჩარკვიანმა, ისევე ამის მეუღლემ, ან განსვენებულმა ელისაბედმა დავითის ასულმა ხსენებულს კუთხეში დიდის გულის მოდგინებით დაიწყეს მოქმედება და შრომა. აქ, ამ ნაძალადევის ქართველთ წინაშე გრ. ჩარკვიანმა დაიმსახურა დიდი სახელი და პატივის ცემა, ხსენებულს ხალხში არ გაკეთებულა არც ერთი საზოგადო რამ საქმე, რომ იქ იმ საქმის გაკეთებაში გრ. ჩარკვიანს მონაწილეობა არ მიეღო და თავის წილად რამე საქმე, ანუ სამსახური არ მაეწია. ასეთ საქმეების კეთებაში წინამძღოლობდა და შრომის მიღება გრ. ჩარკვიანისა არის ერთობ კარგი და მასთან სიმპატიური.

მაგალითებრ, „ნაძალადევი“ გრ. ჩარკვიანმა იმუშავა დიდის შრომის მოყვარეობით და თავდადებით, აღნიშნულის კუთხის მცხოვრებთა ინტერესებისთვის მან არასფერი დრო არ დაიშურა და სადაც კი საჭირო იყო, ყოველთვის ესწრებოდა სხვადასხვა კრებებს, სხდომებს და იქ იღებდა მონაწილეობას მსჯელობით და დარიგებით. დიდი შრომა მიუძღვის ამ კუთხის სკოლების გახსნაში. ასევე მას დაეთმოდა თვალსაჩინო ადგილი ადგილობრივ სახალხო თეატრის დაარსების საქმეებშიც, ეს ორი ასპარეზი სკოლა და თეატრი აშკარა მოწამე არის გრ. ჩარკვიანის პატიოსანის შრომის და მესამე გახლავსთ კიდევ ნაძალადევი ქართული ეკლესიის აშენება და ქართულ ენაზედ წირვა-ლოცვის დაარსება. ბოლონდელი საქმე გახლავთ ნაძალადევი, ანუ „ნახლოვკაში“, ქართული წიგნის მალაზიის

განახლება, რითაც მან ამ მალაზიის გახსნით ადგილობრივ ხელოსანთა და მუშათა შვილებს დიდი სამახსოვრო და კეთილი საქმე გაუკეთა. გაუადვილა სახელმძღვანელო წიგნების შოვნის საქმე და ღღვის შემდეგ ამ კუთხის შვილები ხსენებული კუთხიდან თლილისის შუა გულს ქალაქში აღარ მოდიან წიგნების საყიდლათ და ამაზედ მთელს ღღევებს არა ჰკარგავენ. ეს ისეთი სამადლობელო და კეთილი საქმეა, რასაც ფასი არა აქვს. ამიტომ ჩვენ ქება-დიდებით კი არ ვიტყვი, მხოლოდ გავიხსენებთ გრ. ჩარკვიანის წიგნის მალაზიის არსებობის მნიშვნელობას, თან დავსძენთ მასაც, რომ წელს 1919-ში შესრულდა 40 წელწადი, რაც ეს მალაზია თავი დამაარსებლის შრომით და მეცადინეობით არსებობს და ამიტომ არ იქნება მეტი, რომ ეს დიდებული სამწიგნობრო საქმის დაარსების დასაწყისი თავის შესაფერი პატივისცემით აინუსხოს.

საჭიროთ მიგვაჩნია, რომ გამოვაცხდოთ შემდეგი:

ქართული წიგნის მალაზია, თფილისში, პირველათ არსენ კალანდაძემ გახსნა 1873 წ. ესევე პირი წიგნის გამომცემლიც იყო 1874 წ. ეს მალაზია მთავრობამ დაკეტა და არსენ კალანდაძეც დაპატიმრეს მეტეხის ციხეში. არსენს კალანდაძის მოღვაწეთმა ჩვენს წიგნში თავის ალაგას გვაქვს აღწერილი.

ზ კ.

